

V
POTREBA ETNOLOŠKOG SNIMANJA
U DOLINI TREBIŠNJICE

U godinama posle oslobođenja izvršeni su kod nas već mnogi značajni radovi koji su doveli do krupnih promena u životu stanovništva i izgledu čitavih oblasti: nove železničke pruge i drumovi, novi gradovi, a naročito nova veštačka jezera i hidroelektrične centrale. Radilo se, osobito prvih godina, na brzinu, jer je trebalo stvoriti nove izvore energije i sirovina, unaprediti proizvodnju, popraviti saobraćaj. Razumljivo je sasvim što se kod tih radova nije uvek vodilo računa o onome što je bilo osuđeno da iščezne konačno ili da pretrpi korenite promene; možda se to zanemarivalo i usled plemenite želje da se što pre unaprede zemlja i proizvodnja, da se podigne životni standard i da što pre nestanu oblici koji su značili ili predstavljali zaostalost. Kod nekih pothvata, koji su već završeni ili se još uvek nalaze u toku izgradnje, kao što je bio slučaj kod Jablaničkog Jezera i kod kanala Dunav-Tisa-Dunav, bio je organizovan rad na spasavanju ili evidentiranju spomenika kulture iz dalje prošlosti, čime su mnogi takvi spomenici sačuvani i nauka obogaćena. Nije, međutim, koliko mi je poznato, uopšte nigde vođeno računa o onome što bi tek imalo vremenom da postane prošlost, nije se, naime, nigde pristupalo sistematskom naučnom utvrđivanju stanja savremene kulture i života ljudi neposredno pred njihovo uklanjanje iz naselja koja su trebala da iščeznu.

Ako su takav nemar i propust bili razumljivi i oprostivi ranijih godina, kada se hitalo i kada nije bilo organizacija i stručnjaka koji bi se mogli prihvatiti poslova na svestranom snimanju pejzaža i života ljudi koji su trebali da se izmene danas se takav stav ne može pravdati i takvi propusti ne bi smeli da se dešavaju.

Arheološka nalazišta i objekti kao i umetnička dela nisu i jedini predmeti koje, u takvim slučajevima, treba spasavati od propasti ili ih bar na neki način sačuvati u opisu, snimku itd. Dolaze u obzir i sve druge materijalne i nematerijalne tekovine kulture kao i sve ustanove i pojave u

životu kojih će nestati ili će se izmeniti. Spomenik kulture nije samo kuća iz rimskih vremena, očuvana samo delomično, ili neki u grobu nađen prsten ili rbina od praistorijske posude; ako nisu danas, a ono sutra su spomenici kulture i naši današnji načini života, oruđa i sprave kojima se služimo, pozdravi kojima se pozdravljamo itd. Nama je to blisko i svakidašnje pa o tome ne vodimo računa kako da to sačuvamo kao dokumente o našem životu za buduća pokoljenja. Mi možemo da žalimo što nam generacije pre nas nisu ostavile potpuniju dokumentaciju o sebi i svom vremenu, ali ne možemo da im zameramo što to nisu učinile, s obzirom na tadašnje stanje pismenosti i prosvetljenosti kao i s obzirom na društvene i ekonomske prilike. Ali za nas, kod našeg potomstva neće biti nikakva opravdanja za propuste te vrste.

Poznavanje zemlje i naroda nije kod nas još ni izdaleka na onoj visini na kojoj bi trebalo da bude. Ima prostranih oblasti o kojima nismo nikako ili smo samo nedovoljno obavesteni; poznavanje narodnog života i osobina je uopšte fragmentarno. Na putu smo da te nedostatke uklonimo ili umanjimo u doglednom vremenu u krajevima gde ne očekujemo nagle promene. Ali radi se o tome da se ne može s tim čekati u krajevima gde predstoje brze i korenite promene. Takav je slučaj sa dolinom Trebišnjice, a naročito sa njenim delom Zavodem.

Nije daleko dan kada će Trebišnjica potpuno izmeniti svoj režim vode, a pod dejstvom te promene izmeniće se i čitava dolina Trebišnjice i život ljudi. Pored ogromnih količina električne energije, koja će služiti kao pogon novim industrijskim preduzećima i za podizanje životnog standarda stanovništva jedne prilično velike oblasti, novi režim Trebišnjice dovešće i do krupnih promena u izgledu pejzaža, u životu naselja i stanovništva te doline i njene okoline. Nestaće u jednom delu njene doline naselja, koja su tu postojala već stoljećima, i njihovi stanovnici će se raseliti, ostavljajući pod vodom dubokog jezera

i svoje kuće i groblja svojih predaka i noseći samo uspomene na tegobe i radosti svog života i rada. To su neizbežne i plemenite žrtve, pored onih ogromnih materijalnih žrtava koje doprinosi čitava zajednica za ostvarenje projekta. Ali, dok će nestati nekoliko naselja u Zavodu, na drugoj strani, niže novih jezera, nastaće život i blagostanje kakvo se nije ni slutilo: u prostranom Popovu neće biti nerodnih godina i neće biti potrebe da Popovci sele ili da radom u drugim krajevima sebi i svojim porodicama obezbeđuju hleb.

Zavodi za zaštitu spomenika kulture u Sarajevu i Mostaru već su preduzeli neke mere za evidentiranje i očuvanje spomenika kulture iz ranijih vremena. Pored toga što tu akciju treba sprovesti što potpunije, treba ovom prilikom snimiti u potpunosti i ono što će iščeznuti bez traga i što nećemo naći na dnu jezera prilikom povremenih pražnjenja bazena: sadašnje oblike i načine života u svim njihovim manifestacijama. Radi se o tome da se izradi dokumentacija o načinu života i tekovinama jedne ljudske grupe, koja je, kao što je to unekoliko rečeno, u najmanju ruku isto toliko značajna, koliko i fragmentarna dokumentacija o prilikama u srednjem veku ili u antičko doba. Mi to možemo da uradimo, i to nam je dužnost.

Utvrđivanje stanja narodnog života u krajevima koji će biti preobraženi posle punjenja novih jezera i puštanja u rad novih hidrocentrala i sistema za navodnjavanje ima višestruki značaj. Prvo, tu je interes naše nauke koja će time ispuniti jednu prazninu u poznavanju zemlje i naroda i ostaviti budućim naraštajima dokumentaciju koja će biti potpuna i autentična. Zadovoljni smo i kad nađemo kakvu rbinu ili novčić iz starijeg vremena, koji mogu da nam kažu koji su ljudi i kako su nekada živeli u tom kraju. A mi smo u mogućnosti da ostavimo potpunu sliku života koji će iščeznuti. Mi to ne smemo propustiti. Proučavanja koja se budu izvršila imaće i neposrednu naučnu i praktičnu korist: predstavljaju osnovu za praćenje razvitka i promena u samim ljudima, u njihovoj privredi, društvenim odnosima i pogledima na svet, kako kod onih koji budu pokrenuti iz svojih dosadašnjih sela, tako i kod onih koji budu ostali a budu nužno zahvaćeni tim promenama kao posledicom promene hidrografskog režima. Organizovano dalje promatranje tih promena bilo bi kao neka etnološko-sociološko-demografska laboratorija i ono bi moglo da doprinese rešenju mnogih teoretskih pitanja iz oblasti proučavanja dinarskog stanovništva. Ali, to u ovaj mah nije tako aktuelno pitanje.

Najveće promene u dolini Trebišnjice biće u onom njenom delu koji će biti potopljen. To je manja kotlina poznata u narodu pod imenom Zavode, a koja se sada u raznim stručnim referatima naziva Miruški basen, po glavnom selu Mirušama. Tu će biti potopljeno nekoliko sela,

njegova naselja i njegovo stanovništvo, predstavljaju jednu integriranu celinu kao rezultat mnogovekovnog prilagođavanja prirodnoj sredini i dejstva društvenih činilaca. Ti dosadašnji stanovnici Zavoda uopšte neće moći da produže život na dosadašnji način i kad bi hteli, jer će dospeti u sasvim drukčije prilike. Ali sa potapanjem Zavoda nastaće krupne promene i u široj okolini, jer će se izmeniti ustaljene veze između Zavoda i okoline u raznim aspektima: biće potpuno izmenjen sistem saobraćaja, jer su susedni krajevi konvergovali Zavodu, kroz koje je od davnine prolazila važna komunikacija, biće izmenjena njihova ekonomika i celokupan način života. Promena će biti, ali ne tako znatnih, i na terenu drugog, grančarevskog, akumulacionog basena, kao i u krajevima niže Trebinja, tj. u Šumi s Lугоm i, osobito, u Popovu.

Srećna je okolnost da su se u godinama posle oslobođenja pojavile dve monografije o Popovu, koje uveliko ispunjavaju potrebu za poznavanjem prilika u Popovu pred izmenu režima Trebišnjice, To su knjige *Život i običaji Popovaca* od Lj. Mićevića (Beograd 1952) i *Popovo u Hercegovini* (Sarajevo 1959) od M. Filipovića i Lj. Mićevića. Zavode nije uopšte bilo predmet takvih proučavanja u novije vreme. Dok će se u Popovu, Šumi i Lastvi moći takva proučavanja da vrše i docnije, pošto se izvedu ti veliki hidrotehnički radovi na Trebišnjici, u Zavodu ih treba izvršiti odmah, dok je stanovništvo još na okupu i dok kraj ne bude potopljen.

Smatram da će biti umesno i korisno da iznesem šta bi sve proučavanja u Zavodu trebala da obuhvate i kako bi se ona izvela.

Pre svega, najveću pažnju biće potrebno obratiti na one pojave i objekte narodne kulture koji će tada definitivno nestati, kao što su npr. pogođena naselja, kuće i druge zgrade, neke tehnologije (npr. ribolov na Trebišnjici), saobraćajne i društvene veze itd. Neke pojave, zajedničke stanovništvu Zavoda sa stanovništvom susednih krajeva, ostaće još za dugo vremena iste, kao npr. usmena narodna književnost, muzika i dr., pa će za njihovo proučavanje ili upotpunjavanje proučavanja biti mogućnosti i docnije. Naime, o tome se mora voditi računa zbog kratkog vremena koje nas deli od potapanja Zavoda.

Prilikom ispitivanja u Zavodu biće potrebno, na prvom mestu, utvrditi tačan broj domaćinstava i stanovnika, kao i demografske karakteristike stanovništva, a onda, sa tim u vezi, poreklo tog stanovništva, zatim srodničke i druge veze stanovništva u pojedinim naseljima kao i između njih.

Pošto će, radi procene zemljišta i inventara, drugi organi vršili detaljno snimanje privrednih prilika, etnološka ekipa bi uzela na sebe da prikaže sve grane tehnologije, a naročito one koje

će se sasvim izgubiti, kao što su npr. sadašnji oblici ribolova, navodnjavanja, načina stočarenja, rada oko pčela, izrade četaka, načini obrade zemlje, rad oko stoke i mrsa, obrada kamena i drveta, obrada tekstilnih vlakana i proizvodnja tekstila, obuće itd.

Sasvim će se izmeniti ekonomika domaćinstava koja će se raseliti: organizacija proizvodnje, potrošnja, vrste prihoda i rashoda, godišnji budžet itd. Stoga je veoma potrebno da se utvrdi sadašnje stanje, što bi se moglo obraditi metodom uzorka.

Naročitu pažnju prilikom ispitivanja biće potrebno obratiti prikazu izgleda današnjih naselja i seoske arhitekture. Pored običnog kartografskog snimanja naselja, biće potrebno izraditi avionske snimke pejzaža i naselja, arhitektonski snimiti sve karakteristične predstavnike seoske arhitekture, fotografski snimiti svaku kuću, snimiti tipične okućnice, izraditi makete nekoliko karakterističnih okućnica, kuća i zgrada.

Nardona ishrana stanovnika Zavoda, kad se rasele, pretrpeće izmene (a to će imati svakako posledica i na njihovu telesnu konstituciju), jer neće biti onakvog ribolova kakav je sada i pored toga biće izmenjenja i njihova poljoprivredna proizvodnja koja je davala bazu ishrane. Stoga će biti potrebno da se utvrde karakteristike sadašnje ishrane kako sa kvalitativnog tako i sa kvantitativnog gledišta.

Narodna ishrana stanovnika Zavoda, kad se urbanizaciji a posle iseljenja ona će se, kao što pokazuje iskustvo iz drugih krajeva, odmah izmeniti, pa je potrebno utvrditi sve današnje karakteristike nošnje u tom kraju.

Obilato područje narodnih običaja i verovanja takođe će pretrpeti radikalne promene čim se stanovništvo iz Zavoda pokrene i preseče veze sa svojom dosadašnjom sredinom i promeni osnove svoje egzistencije.

Zavode se odlikuje osobitim bogatstvom i stvaralaštvom na polju narodne usmene književnosti (pesme, priče, anegdote) i muzike. Koliko se dosada moglo zapaziti, u svemu tome ima mnogo lokalnoga, što će se posle iseljenja vremenom neminovno izgubiti ili dobiti sasvim drugi vid, pa je potrebno da se od toga blaga što više pobeleži i snimi.

Kao što sam pomenuo, Zavode ili Miruška kotlina predstavlja ne samo jednu malu geografsku celinu nego je to i jedna socijalna celina. Iako malena, ona je ustvari složen sistem društvenih veza i odnosa unutar granica te predeone celine koji ima uz to i veoma raznovrsne i ustaljenje veze sa susednim krajevima. Taj sistem će biti potpuno razoren, pa je stoga potrebno naročitu pažnju posvetiti proučavanju sadašnje organizacije porodice, roda i sela kao i svih drugih ustanova i pojava društvenog života.

Razume se, u tom radu potrebno je koristiti i sva moderna sredstva za dokumentaciju a naročito, pored pomenutih, magnetofon, film i tonfilm.

Taj posao na snimanju sadašnjeg narodnog života u Zavodu mogao bi da obavi, u režiji investitora ili samostalno, Muzej u Trebinju ili Zavod za zaštitu spomenika kulture ili neka naučna ustanova.

NOTWENDIGKEIT VON ETHNOLOGISCHEN AUFNAHMEN IM TALE VON TREBIŠNJICA

In Beziehung mit dem Aufbau von zwei grossen Hydrozentralen wird im Tale von Trebišnjica in der Herzegovina zum Überschwemmen von einigen Ansiedelungen und von Auswanderung deren Bevölkerung kommen. Deshalb legt Autor in dem obigen Artikel vor, dass man auf dem gefährdeten Terrain ausführ-

liche Aufnahmen von der Volkskultur und dem Volksleben macht, um die wissenschaftliche Dokumentation darüber aufzubewahren so auch, dass man ausführlich zur Darlegung bringt, was und auf welche Weise das alles aufgenommen und beschrieben werden sollte.